

დამანა მელიქიშვილი
Damana Melikishvili

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ქართული ზმნის ხმოვანპრეფიქსთა გრამატიკული
ფუნქცია და
სემანტიკური ნიუანსების ურთიერთმიმართების
საკითხი

The Grammatical Function of the Georgian Vowel Prefixes
and Issue of the Correlation of the Semantical Nuances

საკვანძო სიტყვები: ზმნა, ხმოვანპრეფიქსი, გრამატიკული ფუნქცია, სემანტიკა
Keywords: Verb, Vowel prefixes, Grammatical Function, Semantics

The goal of the research of the grammar is to study morphology and syntax, the structures and constructions of the language, that means that the research of the grammatical forms should be based on the analysis of the form itself, the grammatical function should be shaped on the basis of the representative data and only after that we can consider the semantics of the particular forms. The specific character of the Georgian verb is its polypersonal nature, Unlikely to Indo-European languages, the mechanism of the Georgian verb was created by the Georgian analytic and synthetic mind. The polypersonal verb mandatorily contains vowel prefixes and the organized order of the grammatical signs; the markers of the polypersonality take the place in the verb microstructure after the personal markers. These markers are the vowel prefixes: a-, e, i-, u- from which the vowel prefix a- demonstrates the correlation with all the objects included in the verb construction (m/g-a-laparakes) first diathesis, while the same function in the second Diathesis is based on the vowel prefix e- (m/g/-e-laparakeba).

The prefix i- in the both Diathesis is connected with the speaker – the first and the second person.

Within the monoperosnal construction (in this case, it is not the marker borrowed from the subjective version active forms. In French, this same function is fulfilled by the reflexive pronouns, in Russian – by the suffix that has developed from the reflexive pronoun via modification/shortening (sebya (self)>-sya)). In the construction with the direct object though, the same prefix i- fulfills the function of subjective orientation. The correlation with the 3rd person is marked by the vowel prefix u- (uḱeteb/suḱetdeba).

ქართული ენის მთავარ სპეციფიკას, განსხვავებით ინდოევროპული ზმნისაგან, ქმნის პოლიპერსონალური ზმნა, რომლის სტრუქტურებიც შეიქმნა ქართული ანალიზური და სინთეზური აზროვნების მიერ და ქართული ენის ისტორიის მანძილზე ჩამოყალიბდა.

1. ინდოევროპული ენების ერთპირიანი ზმნისაგან განსხვავებით, ქართველურ ზმნაში გამოიხატება როგორც სუბიექტური, ისე ობიექტური პირები: **პრეფიქსები: I და II პ. ვ-, მ-; *ხ->ჰ-> ს-, გ-; III პირი: სუფიქსები: -ა/-ო, -ს, -ნ, -დ; პრეფიქსები *ხ->ჰ->ს. ამავე დროს, ვ- და მ-ს რიგის ნიშნები სუბიექტურ პირსაც გამოსატყვევებს და ობიექტურსაც, კერძოდ:**

I დათვის I და II სერიაში სუბიექტის ნიშანია ვ-ს რიგის აფიქსი;

III სერიაში კი – მ-ს რიგისა (ვ-ტრიალებ - ვ-იტრიალებ - მ-იტრიალია; ვ-თამაშობ - ვ-ითამაშე - მ-ითამაშისა; ვ-ატრიალებ - და-ვ-ატრიალებ - და-მ-იტრიალებია; ვ-აკეთებ, გა-ვ-აკეთე - გა-მ-იკეთებია...);

მეორე დათვის სამივე სერიაში სუბიექტს ვ-ს რიგის პირის ნიშანი გამოსატყვევებს: ვ-ტრიალები - და-ვ-ტრიალები - და-ვ-ტრიალებულვარ; ვ-კეთებ - გა-ვ-კეთებ - გა-ვ-კეთებულვარ; ვ-თბები - გა-ვ-თბი - გა-ვ-მთბარვარ);

მესამე დიათეზის სამივე ტიპის ზმნის „განმცდელ“ სუბიექტს [1] მიყვარს, მგონია მცირა, მშია, 2. მენატრება, მესიზმრება, 3) მაზრიალებს, მაკანკალებს] სამივე სერიაში მ-ს რიგის პირის ნიშანი აქვს: მ-ი-ყვარს – შე-მ-ყვარა – შე-მ-ყვარებია; მ-ესიზმრება, და-მ-ესიზმრა – და-მ-სიზმრებია; მ-აკანკალებს – ა-მ-აკანკალა მე (შიშისაგან).

მრავალპირიანი ზმნა აუცილებლობით გულისხმობს ხმოვანპრეფიქსების – პირის გრამატიკულ ნიშანთა თანამდევი ელემენტების – არსებობას, რომლებიც ზმნის სტრუქტურაში პირის ნიშანთა მომდევნო ადგილს იკავებენ: მათი გრამატიკული ფუნქცია პირთა ურთიერთმიმართების ჩვენებაა: ისინი ასახავენ ზმნაში პირებს შორის არსებულ სხვადასხვა სახის ურთიერთმიმართებებს, მათ შორის, კუთვნილება-დანიშნულების შინაარსსაც. ერთპირიანი ზმნა, იმდენად, რამდენადაც მის ფორმაში მორფოლოგიურად მხოლოდ ერთი, სუბიექტური პირია მარკირებული, ხოლო მისამართი ობიექტის პირი ზმნის ფორმით არ არის გამოხატული, პირთა შორის მიმართებასაც ვერ გამოხატავს. მრავალპირიან ზმნაში გრამატიკულად მარკირებულ პირთა (სუბიექტსა და ობიექტებს) შორის ურთიერთობა აუცილებლად მოითხოვს (საჭიროებს) ფორმალურ ნიშანს, კერძოდ, თამხმონით გამოხატული მარკერების ხმოვნებით დაკავშირებას. ალბათ, ამიტომ ფიქრობდა გივი მაჭავარიანი, რომ „მაქცევართა არსებობა უტყუვრად მიგვითითებს იმას, რომ ნებისმიერი ახლად-აღმოჩენილი ენა (თუკი ასეთ ფანტასტიკურ შესაძლებლობას დავუშვებთ), რომელიც მაქცევრებს შეიცავს, შეგვიძლია უყოყმანოდ მივაკუთვნოთ ქართველური ენების ჯგუფს“ (მაჭავარიანი, 2002, გვ. 96).

I და II პირის ნიშნები პრეფიქსებია, III სუბიექტური პირის ნიშნებად სუფიქსებია, ხოლო ობიექტური პირის ნიშნებად კი – პრეფიქსები. პრეფიქსული ნყოფისას ორპირიან და სამპირიან ზმნებში პირთა სამიმართებო ხმოვნები ჩნდება, ესენია: ა, ე, ი, უ: ორპირიან და სამპირიან ზმნაში პირის მარკერის თანმხლები ელემენტი ა- პრეფიქსია სამივე ირ. ობიექტური პირისათვის: გდია ის > მ-ა-გდებს ის მე; გ-ა-გდებს ის შენ), [ჰ] -აგდებს ის მას; მ-ა-ძლევს ის მე მას, გ-ა-ძლევს ის შენ მას, ა-ძლევს ის მას მას; ი- პრეფიქსი I და II ობიექტური პირებისათვის: მ-ი-გდებს ის მე მას, გ-ი-გდებს ის შენ მას; ხოლო მესამე –[ჰ]-უ-გდებს ის მას მას).

ხმოვანპრეფიქსები პირის ნიშანთა თანმდევი მორფოლოგიური ელემენტებია, რომელთა გრამატიკული ფუნქცია პირთა რელაცია-კორელაციის, ურთიერთმიმართების, დეიქსისის გამოხატვაა. აღნიშნული ფუნქცია ქართულში ოთხ ხმოვანს: ა-, ე-, ი-, უ-ს აქვს დაკისრებული. რაც შეეხება ამ ხმოვნების სემანტიკას, იგი მრავალფეროვანია, დამოკიდებულია კონკრეტულ კონტექსტზე. მათ შეუძლიათ გამოხატონ ლოკაცია, აჩვენონ უკუქცევითობა, კაუზატიურობა, ზოგადად – ადრესატობა... ასევე, პირებს შორის კუთვნილებით-დანიშნულებითი ურთიერთობაც.

ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ერთმანეთისაგან არ არის გამიჯნული ა-, ე-, ი-, უ- ზმნურ ხმოვანპრეფიქსთა, ერთი მხრივ, გრამატიკული,

მეორე მხრივ კი, სემანტიკური ფუნქციები, რაც დეზინფორმაციასა და მრავალ უზუსტობას იწვევს: ერთი და იგივე მორფემა კვალიფიცირებულია ხან გვარის, ხან ქცევის, ხანაც საზედაო სიტუაციის, აგრეთვე გარდამავლობის, კაუზატიურობის ნიშნად. ეს, როგორც ბ. ჯორბენაძე აღნიშნავს, **შედეგია ამ მორფემათა კონკრეტულ-კონტექსტუალური დახასიათებისა** (ჯორბენაძე, 1983) და მათი ერთი ინვარიანტული ანუ **მორფოლოგიური მნიშვნელობის** უგულვებლყოფისა, რომელიც თავის თავში გულისხმობს ყველა შესაძლო კონტექსტურ მნიშვნელობასაც.

სად არის ამ უამრავი „კონტექსტუალური მნიშვნელობის“ ადგილი?

მიუხედავად იმისა, რომ ზემოაღნიშნულ საკითხს არაერთი ფუნდამენტური ნაშრომი მიეძღვნა (მაია მაჭავარიანის „ქცევის გრამატიკული კატეგორიის სემანტიკა“, ბესარიონ ჯორბენაძის ნაშრომები: „ზმნის ფორმობრივი და ფუნქციური ანალიზის პინციპები“ და „ზმნის ხმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში“; თინა ღვინაძის „ვნებითის ფორმათა სტილისტიკა“), მაგრამ ეს პრობლემა დღემდე გადაუჭრელია.

რა არის ამ ხმოვანპრეფიქსთა გრამატიკული ფუნქცია?

პირველ რიგში პრობლემა მდგომარეობს იმაში, რომ ზმნის ხმოვანპრეფიქსების ფუნქციების კვლევას საფუძვლად აპრიორი, **წინასწარ, უდევს „გვარისა“ და „ქცევის“ „გრამატიკულ“ კატეგორიებად და ამ ხმოვანპრეფიქსების მარკერებად კვალიფიკაცია, რაც დასაბუთების ლოგიკური ნების დარღვევაა:**

ჩამოთვლილ ნაშრომებში დასაბუთების საფუძვლად აღებულია ის, რაც თვითონვე დასაბუთებელია, კერძოდ, **გვარისა და ქცევის სემანტიკური კატეგორიები**. დასაბუთების აგება მცდარ საფუძველზე (წინამძღვარზე) ლოგიკაში იწოდება **„წრედ დასაბუთებაში“**: **„ურთიერთას მჩუენებლობაჲ საგიობელ არს ფილოსოფოსთაგან“** (ამონიოს ერმისი, 1983, გვ. 103). თვით „გვარისა“ და „ქცევის“ კატეგორიების სემანტიკური დეფინიციები საეჭვოს ხდის გრამატიკულ კატეგორიად მათ გამოცხადებას. ამიტომაც, რომ დღემდე ეს პრობლემა გადაულახავია.

„ქცევისა“ და „გვარის“, როგორც „გრამატიკული“ კატეგორიების, საკითხს არაერთი მნიშვნელოვანი ნაშრომი მიეძღვნა, რომლებშიც ზმნურ ფორმათა ანალიზის შედეგად სხვადასხვა სემანტიკური ფუნქციები გამოვლინდა, მაგრამ **ვერ დადგინდა ამ ხმოვანპრეფიქსთა გრამატიკული ფუნქცია**. ამან კი შედეგად **ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში** ენობრივი ფაქტის მცდარი კვალიფიკაცია გამოიწვია.

როგორც ბ. ჯორბენაძე შენიშნავს თავის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ნაშრომში, რომელიც ქართული ზმნის ხმოვანპრეფიქსებს ეძღვნება, **„ხმოვანი პრეფიქსები ტრადიციულად სხვადასხვა ზმნური კატეგორიების მანარმოებლებადაა მიჩნეული (ქცევის, გვარის, სიტუაციის...)“** (ჯორბენაძე, 1983, გვ. 3) და მიზნად ისახავს ამ ხმოვანპრეფიქსების გაანალიზებას „ამა თუ იმ კონკრეტული კატეგორიისაგან განყენებით“, მაგრამ წინასწარვე სრულიად მარ-

თებულად აღნიშნავს, რომ „**ხმოვანი პრეფიქსები უშუალოდ უკავშირდებიან გრამატიკული პირის ცნებას**“ და თვლის, რომ „გრამატიკული პირის რაობისა და მისი მორფოლოგიური გამოხატვის სრულყოფილი გარკვევა თავისთავად გულისხმობს პირის კატეგორიის, პირიანობისა და ვალენტობის, ... ხმოვანი პრეფიქსების კვლევასა და მიღებული შედეგების ერთობლივ გათვალისწინებას“ (ჯორბენაძე, 1983, გვ. 3).

სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ იმაზე, თუ რა უზუსტობებს იწვევს შინაარსის მიხედვით ფორმის კვალიფიკაცია და რამდენგვარი არასწორი ინტერპრეტაციის საშუალებას იძლევა. აღვნიშნავთ მხოლოდ ერთს, რომ **გრამატიკის კვლევის საგანია მორფოლოგია და სინტაქსი, ენის სტრუქტურები და კონსტრუქციები, ამიტომ ნებისმიერი ენის გრამატიკული ფორმების კვლევისას უნდა ამოვიდეთ ფორმის ანალიზიდან და აუცილებელი და საკმარისი ემპირიული მასალის გაანალიზების საფუძველზე დავადგინოთ მისი გრამატიკული ფუნქცია, რის შემდეგ ეტაპზეც შეგვიძლია ვილაპარაკოთ მათს სემანტიკაზე.**

შესაძლოა პირუკუც, სემანტიკიდან ამოსვლით გრამატიკულ მნიშვნელობამდე მისვლა, მაგრამ ეს უფრო რთული და გრძელი გზაა (რაც ხშირად არის მიზეზი ფაქტის არასწორი კვალიფიკაციისა), რადგან ერთი და იგივე მნიშვნელობა გრამატიკულად სხვადასხვაგვარად შეიძლება გამოიხატებოდეს ანდა სხვადასხვა მნიშვნელობა – ერთი ფორმით. მორფოლოგიური ანალიზის საშუალებით კი გაცილებით უფრო მარტივია დავადგინოთ, რა სემანტიკას გამოხატავს ესა თუ ის მორფემა.

ჩვენი მიზანია გამოვავლინოთ ქართული მრავალპირიანი ზმნის ხმოვანპრეფიქსთა გრამატიკული ფუნქცია, რაც საშუალებას მოგვცემს დავინახოთ (გავარკვიოთ) მათი სემანტიკური ფუნქცია.

I დიათეზა აერთიანებს R-[th.suf-0] სტრუქტურის ერგატიული კონსტრუქციის მქონე ზმნებს, რომლებიც ორ ქვეჯგუფად იყოფა: პირველს (კანკალ-ებს, ხუმრ-ობ-ს, ი-ცინი-ის,) არასრული კონსტრუქცია აქვს (აკლია ბრუნვაცვალებადი მიც/სახ. ობიექტი); სახელობით/მოთხრობით ბრუნვაში მდგარი სუბიექტი სემანტიკურად ავტოაქტიურია (იციინის ის – გაიციინა მან; კანკალებს ის – იკანკალა მან; ხუმრობს ის – ხუმრა მან); მეორე ქვეჯგუფის ზმნები კი სრული კონსტრუქციის მქონეა და აქტიურ შინაარსს გამოხატავენ (ა-ცინებს ის მას – გააციინა მან ის; ა-ტრიალებს ის მას – და-ატრიალა მან ის). ამ ზმნებთან ყველა ხმოვანპრეფიქსი შეიძლება რეალიზდებოდეს გარდა ე-სი, რომელიც მხოლოდ R-[th.suf.]-ი სტრუქტურის ზმნებში გვაქვს. მისი გრამატიკული ფუნქცია ასევე, პირთა ურთიერთმიმართების, კორელაციის გამოხატვაა.

ი- პრეფიქსის გრამატიკული, ინვარიანტული მნიშვნელობა უკუქცევითობის, რეფლექსურობის გამოხატვაა, იგი I დიათეზის I ქვეჯგუფის ზმნებთან ანმყო-მყოფადისა და წყვეტილის ფორმებში რეალიზდება, ამათგან ანმყოში მხოლოდ რამდენიმე ათეულ ზმნასთანაა გვხვდება: იმღერს – მღერის, იჩქარის – ჩქარობს, იგლოვს – გლოვობს, თუმცა აშკარად შეინიშნება ი- პრეფიქ-

სის დაკარგვის ტენდენცია (მელიქიშვილი, 2003, პარადიგმა №3, №10), მაგრამ ძველ ქართულში ამ ტიპის ზმნის **ი-** პრეფიქსიანი ფორმები აწმყოს შინაარსს გამოხატავდნენ: „*ილოცავს, იტყვის, მალალო ღმერთო ხმელთა და ცათაო*“ („ვეფხისტყაოსანი“). და *დღესაც, იგლოვს, იძვრის, იბრუნვის* და მთელი დიდი ჯგუფი -ებ თემისნიშნისანი ზმნებისა: *იძინებს, იღვიძებს, იბანაკებს, იმარჯვებს, იგვიანებს... და სხვ.* (მელიქიშვილი, 2001, გვ. 276, პარადიგმა №10) აწმყოში **ი-** პრეფიქსიანია. „ქართული ენის განვითარების ადრეულ ეტაპზე, ძველისძველ ქართულში **ი-** პრეფიქსი საზოგადოდ უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი ამგვარ ზმნათა აწმყოს წრის ფორმებისთვის“ (ნოზაძე, 2008, გვ. 82). ამ ტიპის ზმნებში, პირველი დიათეზის პირველი ქვეჯგუფის ზმნებში, **ი-** პრეფიქსი ძველსავე ქართულში მომავალი დროის შინაარსით დაიტვირთა, უფრო ადრე, ვიდრე იმავე დიათეზის ზმნების მეორე ქვეჯგუფის ზმნებმა მომავალი დროის გამოხატვა ზმნისნიშნის საშუალებით შეძლეს (აკეთებს – გააკეთებს; ხატავს – დახატავს).

რა ფუნქციისაა **ი-** პრეფიქსი პირველი დიათეზის I ქვეჯგუფის ზმნებში? ა. შანიძე ფიქრობს, რომ მათ ეს ხმოვანი შესაბამისი აქტივის სათავისო ქცევის ფორმებიდან აქვთ ნასესხები (შანიძე, 1980, გვ. 306). როგორც უკვე ითქვა, ძველი ქართულის მასალა საპირისპიროს ამტკიცებს. **ი-** პრეფიქსის არსებობა ამ ქვეჯგუფის ზმნებში იმითაა განპირობებული, რომ ეს ზმნები სახელისაგან არიან წარმოებულნი და მათს ობიექტს ზმნის ფუძეში შემავალი სახელი წარმოადგენს: *დაიძინებს ის (ძილს), იგლოვს ის (გლოვას), იბანაკებს ის (ბანაკს), იმღერს ის (მღერას)*. ისინი შინაგანად შეიცავენ პირდაპირ ობიექტს (ამიტომაც აქვთ ერგატიული კონსტრუქცია), მათი მოქმედება რეფლექსიურია, უკუქცევითია, შინაგან ობიექტზეა მიმართული. **ი-** პრეფიქსი ამავე მიზეზის გამო ჩნდება ისეთ ზმნებში, რომლებიც თავდაპირველად აღწერილია ინარმოებოდა და მათს სახელად ნაწილს სინტაქსურად ყოფილი პირდაპირი დამატება წარმოადგენდა, შემდეგ კი სინთეზურ წამოებაზე გადავიდა და პირდაპირი ობიექტი ზმნის ფუძეში აღმოჩნდა: *ღალად-ყო – იღალადა, ზრახვა-ყო – გაწიზრახა...*

ი- ხმოვანპრეფიქსი ასევე უკუქცევითობას გამოხატავს I დიათეზის II ქვეჯგუფის სრული კონსტრუქციის ზმნებში, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ აქ ბრუნვაცვალებადი ობიექტი გარეგანადაა დაკავშირებული ზმნასთან. ორპირიანი ზმნის შემთხვევაში იგი გვიჩვენებს რელაცია-კორელაციას ობიექტსა და სუბიექტს შორის. ხშირად ეს მიმართება კუთვნილება-დანიშნულებით სემანტიკას გამოხატავს: *იკეთებს, იმზადებს, იშენებს, იძენს, იკლავს, ინთებს*. ამ შემთხვევაში ობიექტი სუბიექტის კუთვნილებაა ან მისთვისაა დანიშნული. სამეცნიერო ლიტერატურაში **ი-** პრეფიქსის ეს სემანტიკური ნიუანსი ე.წ. სათავისო (სასუბიექტო) ქცევის გრამატიკული კატეგორიის სახელითაა ცნობილი. მაგრამ ეს მნიშვნელობა **ი-** პრეფიქსს მხოლოდ კონკრეტულ კონტექსტში (კერძოდ, ორპირიანი R-0 სტრუქტურის სრული კონსტრუქციის ზმნებში) ეძ-

ლევა და მისი, როგორც გრამატიკული კატეგორიის ინვარიანტული კონტექსტური სემანტიკური მნიშვნელობის ერთ-ერთ ნიუანსს წარმოადგენს. გრამატიკული კატეგორიის გამოყოფა კი სემანტიკიდან ამოსვლით დაუშვებელია. ამის გამოა, რომ ამავე სტრუქტურისა და ასევე სრული კონსტრუქციის სამპირიან ზმნებში იგივე **ი-** პრეფიქსი ე.წ. სასხვისო (საობიექტო) ქცევის გრამატიკულ მარკერადაა მიჩნეული, რადგანაც, როცა ბრუნვაუცვლელი ობიექტი I ან II პირისაა, ზმნაში **ი-** პრეფიქსი ჩნდება, ხოლო, როცა III პირისაა, **უ-** (მიშენებს, გიშენებს, უშენებს; მიკეთებს, გიკეთებს, უკეთებს). **ი-** პრეფიქსი გამოხატავს მიმართებას I-II პირის ბრუნვაუცვლელ ობიექტებთან, ხოლო **უ-** – III პირის ობიექტთან.

ი- პრეფიქსი რეფლექსივის, უკუქცევითობის ნიშანია II დიათეზის ზმნებში: *ი-ნძრევა, ი-რყევა, ი-ბნევა, ი-ბღვირება, ი-მანჭება* და ა. შ.; ხოლო ამავე დიათეზის ორპირიან ფომებში **ე-** პრეფიქსი ირიბ ობიექტთან მიმართებას უჩვენებს: *ვ-ი-მალები მე, მაგრამ: ვ-ე-მალები მე მას/ მ-ე-მალება ის მე – გ-ე-მალება ის შენ/ ე-მალება ის მას.*

უ- პრეფიქსი ზმნის კონსტრუქციაში მესამე პირის ბრუნვაუცვლელი ობიექტის შემომყვანად გვევლინება: *აკეთებს ის მას – ვ-უ-კეთებ მე მას მას /უ-კეთებს ის მას მას, ანთებს ის მას – უ-ნთებს ის მას მას, აშენებს ის მას – უშენებს ის მას მას; ი-ცინის ის – უცინის ის მას, ი-ბღვერს ის – უბღვერს ის მას...*

რაც შეეხება ე- პრეფიქსს, იგი II დიათეზის სტრუქტურის ზმნებში იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც ა- პრეფიქსი I დიათეზის ზმნის სტრუქტურაში: კერძოდ, მიმართებას უჩვენებს, ზოგადად, სამივე პირის ბრუნვაუცვლელ ირიბ ობიექტთან:

მ-/გ-/ა-ლაპარაკებ-ს ის – მე/შენ/მას – მ-/გ-/ე-ლაპარაკებ-ა ის – მე/შენ/მას; მ-/გ-/ე-ჩხუბება ის – მე/შენ/მას;

ამავე დროს, როგორც I დიათეზის, ისე ასევე, II დიათეზის სტრუქტურის ზმნებში, **ი-** და **უ-** პრეფიქსების ურთიერთმიმართება განაწილებულია (რეგულირდება) პირების მიხედვით – კერძოდ:

A. I და II, ანუ – მოლაპარაკე პირებთან მიმართებას ამყარებს ი- პრეფიქსი (რომელიც, ამავე დროს, ერთპირიანი, როგორც I, ისე II დიათეზის – ავტოაქტიური = რეფლექსივის, უკუქცევითი მოქმედების თუ მდგომარეობის სემანტიკის გამომხატველია: *ი-წვის, ი-ბრძვის, იბანაკებს, ი-ძინებს, ი-წვის//ი-წვება, ი-ლიმებ-ა, ი-ცქირება...*):

მ-ი-/გ-ი-ხატავს (იგი) მე/შენ (სურათს); მ-ი-/გ-ი-ჯავრდება (იგი) მე/შენ.

B. მესამე, არამოლაპარაკე პირთან – უ პრეფიქსი:

უ-ხატავს იგი მას (სურათს); უ-ჯავრდება იგი მას.

I დიათეზის სტრუქტურის ზმნებში **ა-** პრეფიქსი, ხოლო II დიათეზის სტრუქტურის ზმნებში **ე-** პრეფიქსი, პირების განურჩევლად, სამივე პირთან უჩვენებს მიმართებას: *მ-ა-ლაპარაკებ-ს ის მე, გ-ა-ლაპარაკებ-ს ის შენ;*

ა-ლაპარაკებს ის მას; მ-ე-ლაპარაკება ის მე, გ-ე-ლაპარაკება ის შენ, ე-ლაპარაკ-ებ-ა ის მას...

ხმოვანპრეფიქსები თავისი პოზიციითა და გრამატიკული ფუნქციით პირის ნიშნის, პირის მარკერის თანმდევი ელემენტებია, რომლებიც უჩვენებენ სუბიექტის მიმართებას (დამოკიდებულებას) აღსანიშნ ირიბ ობიექტურ პირთან. ეს მიმართება შეიძლება კუთვნილებით შინაარსსაც გამოხატავდეს (რაც, ძირითადად, ზმნური ფუძის სემანტიკასთანაა დაკავშირებული და მისგანაა განსაზღვრული, მოტივირებული).

ამგვარად, როგორც ვხედავთ, ქართული მრავლპირიანი ზმნის მყარი სტრუქტურა მწყობრი და მკაცრად სიმეტრიულია.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ხმოვანპრეფიქსები კუთვნილება-დანიშნულების შინაარსის გამომხატველი „ქცევის გრამატიკული კატეგორიის“ ნიშნებად, მარკერებადაა კვალიფიცირებული. ზოგადად, „ქცევის კატეგორია“, სხვადასხვა ლინგვისტური ტრადიციის მიხედვით, განსხვავებული ტერმინებით აღინიშნება – კერძოდ, **ვერსია, ადრესივი, დესტინატივი**. უნდა ითქვას, რომ ამ ტერმინებიდან ამ კატეგორიის გრამატიკულ მნიშვნელობას, **პირთა შორის მიმართების ჩვენებას, ტერმინები – ადრესივი და დესტინატივი** გამოხატავს. მით უფრო, რომ „ქცევა“ ანუ „ვერსია“ ტრადიციულად განსაზღვრულია, როგორც ზმნის პირებს შორის **კუთვნილება-დანიშნულებითი ურთიერთობის სემანტიკური და არა ფორმალური, გრამატიკული ნიშნით**: „ქცევის ანუ ვერსიის კატეგორია ზმნით გამოხატული მოქმედების კუთვნილება-დანიშნულებას აღნიშნავს, კონკრეტულად კი კუთვნილება-დანიშნულებით მიმართებას სუბიექტსა და ობიექტს, ან ობიექტებს შორის“ (შანიძე 1980, გვ. 540).

აკაკი შანიძისეული ვრცელი განმარტების მიხედვით დაკონკრეტებულია „ქცევის“ კატეგორიის მხოლოდ ერთი, თუმცა მნიშვნელოვნად გამოკვეთილი, **კუთვნილების სემანტიკური ფუნქცია**.

ხმოვანპრეფიქსების **გრამატიკული ფუნქცია**, ვფიქრობთ, უნდა განიხილებოდეს ქართული ზმნის **გრამატიკული კატეგორიის – „ადრესივისა“ და „დესტინაციის“ ფარგლებში**, რომლის ერთ-ერთი სემანტიკური ფუნქციაა **კუთვნილების შინაარსის ჩვენება**: „სუბიექტური პირისა და ობიექტური პირის (ან პირების) უბრალო აღნიშვნის გარდა ქართულ ზმნას მოეპოვება აგრეთვე საშუალება გამოხატოს ის, რომ ა) ობიექტი არავისი კუთვნილება არ არის და არც ვისთვისმეა დანიშნული; ან ბ) ობიექტი მოქმედ პირს, ანუ სუბიექტურ პირს ეკუთვნის, ან მისთვისაა განკუთვნილი; ან კიდევ: გ) ერთი ობიექტი მეორეს ეკუთვნის, ან მისთვისაა განკუთვნილი“ (შანიძე, 1983).

ამგვარად, ქცევის ანუ ვერსიის კატეგორია ადრესატობასა და დესტინაციასთან ერთად ქართული ზმნის ერთ-ერთი სემანტიკური კატეგორიაა, რომელიც კუთვნილება-დანიშნულებითს ურთიერთობას გამოხატავს პირის გრამატიკული მარკერების თანმდევი ხმოვანპრეფიქსების საშუალებით. პირის რომელობისა და როგორობის მიხედვით მას შეიძლება ეწოდოს **სასუბიექტო**

მიმართების (სუბიექტური პირისაკენ მიმართული) ან **საობიექტო მიმართების** (ირიბ-ობიექტური პირისაკენ მიმართული) ქცევა ანუ ვერსია.

თ. მახარობლიძის ნაშრომებში ხმოვანპრეფიქსების ფუნქცია განსაზღვრულია ადრესატობის მიხედვით, მაგრამ ხმოვანპრეფიქსების ფუნქციის საკითხი ამით არ ამოიწურება. ხმოვანი პრეფიქსები ტრადიციულად სხვადასხვა ზმნური კატეგორიების მანარმოებლადაა მიჩნეული (ქცევის, გვარის, სიტუაციის...), სინამდვილეში ზმნური ხმოვანპრეფიქსების გრამატიკული ფუნქცია პირებს შორის მიმართების ჩვენებაა, ხოლო ამ მიმართების შინაარსს კონტექსტი განსაზღვრავს, რომლის მიხედვითაც, ეს შინაარსი შეიძლება კუთვნილება-დანიშნულებასაც გამოხატავდეს.

ა- სუფიქსს ზმნის კონსტრუქციაში ბრუნვაუცვლელი ან ბრუნვაცვალეზადი ობიექტი შემოჰყავს და სხვა ხმოვანპრეფიქსთა მსგავსად, პირთა რელაცია-კორელაციის აღმნიშვნელია, მაგრამ იმის გამო, რომ მას, ზემოთ დასახელებულთაგან განსხვავებით, უფრო მეტი სემანტიკური ნიუანსი აქვს, იგი გრამატიკულ ლიტერატურაში კვალიფიცირებულია, როგორც: ა) პირველად კაუზატივთა მანარმოებელი (ატირებს, აცინებს, აწუხებს ტიპის ფორმებში), ბ) გარდამავლობის მანარმოებელი, გ) საარვისო ქცევის ნიშანი (აშენებს, ანთებს, აკეთებს...), დ) საზედაო სიტუაციის ნიშანი (ახატავს, აწერს, აკერებს, ადებს). ეს სიტყვლე არის შედეგი გრამატიკული კატეგორიის კვალიფიკაციისა სემანტიკური კრიტერიუმის მიხედვით. თუ გავითვალისწინებთ ამ ხმოვნის გრამატიკულ ფუნქციას, რომელიც პირთა შორის გარკვეული მიმართების ჩვენებაა, ნათელი გახდება, რომ ყველა ზემოთ დასახელებულ მნიშვნელობას იგი კონკრეტულ კონტექსტში იძენს და დაკავშირებულია პირთა შორის ურთიერთმიმართების გამოხატვასთან. სწორედ ამიტომაც ეს ხმოვნები მიბმული პირის გრამატიკულ მარკერებთან და, აქედან გამომდინარე, ლოგიკურია და არ არის შემთხვევითი, რომ ჩვენი ძველი გრამატიკოსები ამ ხმოვნებს პირის ნიშნებთან ერთად, დაუშლელად, განიხილავდნენ: *მი-, გი-...*

ყველაზე ახლოს ხმოვანპრეფიქსთა **გრამატიკული** ფუნქციის გააზრებასთან გიორგი როგავას და ქეთევან ლომთათიძის კვალიფიკაციაა, რომლის მიხედვითაც, ხმოვანპრეფიქსები „**სამიმართებო**“ აფიქსებადაა წოდებული, რაც თავისთავად გულისხმობს იმას, რომ მათ პირთა შორის მიმართების ფუნქცია აკისრიათ და ამიტომ უწოდებენ ამ ხმოვნებს „სამიმართებო“ აფიქსებს.

საყურადღებოა ფარნაოზ ერთელიშვილის, მაია მაჭავარიანის განსაზღვრება, რომ: „*ქცევის კატეგორიის ზოგადი მორფოსინტაქსური ფუნქცია არის ზმნის ობიექტების ნარმოქმნა ან მოსპობა*“ (ამ საკითხთან დაკავშირებით იხ. აგრეთვე ბ. ჯორბენაძე, თ. მახარობლიძე). ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში მწვავედ დგას საკითხი და გაურკვეველია **ე-** სამიმართებო პრეფიქსის ფუნქცია: ეს პრეფიქსი **მეორე დიათეზის** – (ანუ **R-ები** სტრუქტურის) ზმნებში სამივე ირიბ ობიექტურ პირთან ამყარებს მიმართებას, ისევე, როგორც **ა-** სამიმართებო პრეფიქსი – **პირველი დიათეზის (R-0 სტრუქტურის)** ზმნებ-

ში: *მ-ა-ლაპარაკებს/მ-ე-ლაპარაკება იგი მე; გ-ა-ლაპარაკებს /გ-ე-ლაპარაკება იგი შენ; ა-ლაპარაკებს /ე-ლაპარაკება იგი მას.*

ზმნური ხმოვანპრეფიქსების გრამატიკული ფუნქცია მრავალპირიან ზმნაში:

პირველ რიგში უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხმოვანპრეფიქსი მონოპერსონალურ ზმნას არ სჭირდება; ეს პრეფიქსები მრავალპირიანი ზმნის პირებს შორის ურთიერთობის დასამყარებლად საჭირო.

ცნობილია, რომ ქართულ მრავალპირიან ზმნას, გარდა სუბიექტური პირისა, შეუძლია აღნიშნოს ობიექტური პირიც: როგორც პირდაპირი, ისე ირიბი ობიექტური პირი; ამასთანავე, ხმოვანპრეფიქსების საშუალებით შეუძლია გამოხატოს პირთა შორის ურთიერთმიმართებაც: *ა-, ი-, უ-, ე-* ზმნური ხმოვანპრეფიქსების **გრამატიკული ფუნქცია** არის პირთა შორის მიმართების, ორიენტაციის, ჩვენება. ქართულ ენაში ამის შესაძლებლობას იძლევა დესტინაციური ფუნქციის მქონე *ა-, ი-, უ-, ე-* პრეფიქსები, რომლებიც ამავე ფუნქციას ასრულებენ ნაცვალსახელურ და ზმნიზედურ სისტემაშიც (*ე-ს – ი-ს; ა-მან – ი-მან; ა-ქ – ი-ქ; ა-ხლა // ე-ხლა; უ-ნინ*). ამიტომაც, რომ ძველი ქართველი გრამატიკოსები ხმოვანპრეფიქსებს პირის მარკერებთან ერთიანობაში განიხილავდნენ და ცალკე არ გამოყოფდნენ (*მი-, გი-, მა-, გა-*).

ამგვარად, ზმნური ხმოვანპრეფიქსები პირის ნიშნების თანმდევი, დამხმარე, მაორიენტირებელი ელემენტებია, რომლებიც ორ- და სამპირიან ზმნაში პირებს შორის მიმართებას, კოორდინაციას, ამყარებენ (მონოპერსონალური ზმნური სისტემა ხმოვანპრეფიქსს არ საჭიროებს). ამ პრეფიქსებს კონტექსტის მიხედვით შეუძლიათ სხვადასხვა შინაარსი გამოხატონ: მათ შორის, კუთვნილება-დანიშნულების შინაარსიც: კერძოდ, I დიათეზის (R-0) სტრუქტურის ზმნებში *ა* პრეფიქსი სამივე პირთან უჩვენებს მიმართებას: *მ-ა-ძლევს, გ-ა-ძლევს, ა-ძლევს, ი-* პრეფიქსი – I და II პირისკენ მიმართებას გამოხატავს, ხოლო *უ-* პრეფიქსი – III პირისაკენ: *მ-ი-ხატავს ის მე მას – გ-ი-ხატავს ის შენ მას – უ-ხატავს ის მას მას; II* დიათეზის (R-[th.suf.]-ი) სტრუქტურის ჯგუფში *ე-* პრეფიქსი სამივე პირისაკენ უჩვენებს მიმართებას: *მ-ე-ლაპარაკება ის მე – გ-ე-ლაპარაკება ის შენ – ე-ლაპარაკება ის მას; მ-ე-ფერება ის მე – გ-ე-ფერება ის შენ – ე-ფ-ერება ის მას); ი-* პრეფიქსი ერთპირიანი ზმნის კონსტრუქციაში რეფლექსივის, სუბიექტისკენ მიმართების ფუნქციას ასრულებს ორივე დიათეზის ფორმებში: *ი-ძვრის, ი-ძინებს, იღვიძებს, იბანაკებს, ი-ლიმის//ი-ლიმება, ი-მალვის//ი-მალება...*). ამრიგად, მხოლოდ პოლიპერსონალური სისტემის ზმნას შეუძლია გრამატიკული ფორმის, სტრუქტურის (ხმოვანპრეფიქსების) საშუალებით აჩვენოს პირთა შორის ურთიერთმიმართება.

ხმოვანპრეფიქსები რომ პირის მარკერების მაორიენტირებელი ნიშნებია, ამის ტიპურ და მკაფიო მაგალითს წარმოადგენს ძველ ქართულში ე.წ. დაჰბადა ტიპის ზმნები: *დაჰბადა მან იგი ქუეყანასა (ზედა); დაებადა იგი მას, ქუეყანასა/ ქვეყანა-ზე; მ-ო-ე-ვლინა ქუეყანასა/ აღ-ს-დგა ქუეყანასა და (ჩა)-ჰ-*

ფლა მან იგი მას (ქუეყანასა = მინასა (ში); და-/და-ე-ფლა იგი მინასა/ მინა-ში და-ე-მკვიდრა იგი მას ქუეყანასა... ამ ტიპის სამპირიანი ზმნების კონვერსიული ორპირიანი ე- პრეფიქსიანი ფორმის მიცემითბრუნვიან ობიექტს (ქუეყანასა) ქართული ენის სინტაქსური წყობის განვითარების მოგვიანო ეტაპზე -ზედა თანდებული დაერთო, შესაბამისად, ორპირიანი მიმართების ე- პრეფიქსს შეენაცვლა ერთპირიანი ზმნის, ავტოაქტივის (//რეფლექსივის//უკუქცევითის) ი- პრეფიქსი; ხოლო ობიექტს კი, როგორც პირმიმართავ წევრს, თანდებული დაერთო და ზმნა ერთპირიანად იქნა გააზრებული: და-ი-ბადა იგი ქვეყანა-ზე, და//ჩა-ი-ფლ-ა//ო იგი მინა-ში; ასევე: მო-ე-ვლინა იგი ქუეყანა-ს-ა – მო-ი-ვლინა იგი ქვეყანა-ზე... მათ რიცხვშია ასევე, და-ე-მკვიდრა იგი მას, ქუეყანასა, დამკვიდრ-და იგი ქვეყანასა, ქვეყანა-ზე//ში.

ყველა აქ ჩამოთვლილ შემთხვევაში სალაპარაკო ენაში ირიბმა ობიექტმა დაკარგა სინტაქსური მართვის ძალა და გამოვიდა პირმიმართი წევრების შემადგენლობიდან: შესაბამისად, ზმნა ერთპირიანი გახდა.

ამგვარად, ხმოვანპრეფიქსები ზმნის პირის ნიშნების დამატებითი მაორიენტირებელი პრეფიქსებია, რომლებიც პირთა ურთიერთობას ფორმალურად გამოსატყვევენ. ამ ჩამონათვალში შედის **აღსდგა** ფორმაც **„ქრისტე აღსდგა“** შესიტყვებაში: თუ კარგად ჩავუკვირდებით, კონტექსტში – **„ქრისტე აღსდგა“** – **აღ-ს-დგ-ა** II დიათეზის (R-ები სტრუქტურის) ორპირიანი ზმნის ფორმაა: – **აღ-ს-დგა იგი მას (ქუეყანასა):** ს- პრეფიქსი ამ ფორმაში მიცემითში დასმული ირიბი ობიექტის (ქუეყანასა) მარკერია და იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც ა/ე- პრეფიქსები I და II დიათეზის ზმნის ორპირიან სტრუქტურაში (**და-ე-ბადა იგი / მო-ე-ვლინა იგი ქუეყანასა**).

ლიტერატურა:

- ერმისი, ა. (1983). თხზულებები (ტექსტები გამოსაცემად მოამზადეს ნათელა კეჭალმაძემ და მაია რაფაევამ), ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები VI, თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.
- ასათიანი, რ. (2016). ზმნური ხმოვანპრეფიქსების ფუნქციები ქართველურში: ვერსია და კაუზაცია, კრებ. ენათა ისტორიულ-შედარებითი კვლევის პრობლემები, თბილისი: გამომცემლობა „ნეკერი“.
- მაჭავარიანი, მ. (1987). ქცევის გრამატიკული კატეგორიის სემანტიკური ნიუანსები, თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.
- მახაროვლიძე, თ. (2009). ლინგვისტური წერილები, ტ. I, ნმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელობის საქართველოს საპატრიარქოს უნივერსიტეტი, თბილისი: გამომცემლობა „ნეკერი“.
- მახაროვლიძე, თ. (2010). ლინგვისტური წერილები, ტ. II, ნმ. ანდრია პირველწოდებულის სახელობის საქართველოს საპატრიარქოს უნივერსიტეტი, თბილისი: გამომცემლობა „ნეკერი“.
- მელიქიშვილი, დ. (1975). იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბილისი: გამომცემლობა „განათლება“.

- მელიქიშვილი, დ. (2001). ქართული ზმნის უღლებების სისტემა, თბილისი: გამომცემლობა „ლოგოს პრესი“.
- მელიქიშვილი, დ. (2014). ქართული ზმნის სისტემური მორფო-სინტაქსური ანალიზი, თბილისი: პროგრამა „ლოგოსი“.
- ნოზაძე, ლ. (2008). ქართველურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის საკითხები, თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“.
- ღვინაძე, თ. (1989). ქართული ზმნის ვნებითი გვარის ფორმათა სტილისტიკა, თბილისი: გამომცემლობა „ენათმეცნიერება“.
- შანიძე, ა. (1980). ქართული ენის გრამატიკის საფუძველები, თხზულებანი, ტ. III, ნაწ. 1, მორფოლოგია, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ჯორბენაძე, ბ. (1983). ზმნის ხმოვანპრეფიქსული წარმოება ქართულში, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.